

**Abdüllatif el-Bağdadî'nin
el-İfâde ve'l İ'tibâr Adlı Eserinde Antik
Mısır Anlatımı:
Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım***

**Abdullatif al-Baghdadi's Al-Ifâde ve'l
İ'tibâr Ancient Egyptian Expression:
A Comparative Approach**

Hakan CAN

Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanat Tarihi
Anabilim Dalı,

Bingöl University Faculty of Theology, Department of Turkish-Islamic Art History,
ilahiathakan21@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-6706-7312

Geliş Tarihi: 28.02.2019, Kabul Tarihi: 05.04.2019

DOI: 10.34085/buifd.533586

Öz

Mısır, sahip olduğu kadim tarih, yüksek uygarlık, sanatsal ve mimarî yapılarıyla birçok tarihçi ve coğrafyacının dikkatini çekmiş, bunun bir sonucu olarak Mısır tarihi, medeniyeti ve kültürü üzerine müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlardan biri olan Abdüllatif el-Bağdadî de Mısır'a yaptığı bir seyahatte bu medeniyetin izlerini eserine yansıtmıştır. Bağdadî, tam ismiyle *el-İfâde ve'l-i'tibâr fi'l-umûri'l-müşâhede ve havâdisi'l-mu'âyene bi-arzı Mısır* adlı eserinde Mısır'ın coğrafyasını, sosyo-kültürel ve iktisadî yapısını kendi müşahedelerine dayanarak kaleme almış, bunu büyük bir incelik ve ustalıklarla işlemiştir. Mısır'da bulunan antik eserleri incelemiş ve bu eserleri en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Bu eserlerin arka planında yatan tarihi, üstün emeği ve sabrı kendine has üslubuyla dile getirmiştir.

* Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı'nda yapılan "Abdullâtif El-Bağdâdî'nin El-İfâde ve'l İ'tibâr Adlı Eserinin İçerik Analizi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Yaptığımız bu çalışmada *el-İfâde ve'l-i'tibâr* adlı eserde müstakil bir bölüm olarak anlatılan Piramitler, Sfenks, Pompei Sütunu ve Deniz Feneri gibi Mısır'da bulunan arkeolojik eserler üzerinde durulmuştur. Bağdadî'nin bu eserler hakkında verdiği bilgilerin günümüzde ne anlam ifade ettiği tartışılmış, kimi zamanda eserlerle alakalı sunduğu bilgiler, kendisinden sonra gelen müelliflerin piramitler ve diğer antik eserler hakkında söyledikleriyle karşılaştırılmış ve böylelikle bilgilerin güvenilirliği test edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdülatif el-Bağdadî, el-İfâde ve'l İ'tibâr, Antik Mısır, Piramit, Sfenks

Abstract

Egypt, with its ancient history, high-level civilization, artistic and architectural structure, has brought the attention of many historians and geographers. Abdullatif al-Baghdadi also reflected the traces of this civilization on his journey to Egypt. Baghdadi, the full name of el-İfâde ve'l-i'tibâr *fi'l-umuri'l-muşahede ve havadisi'l-mu'ayene bi-arzı Mısır* his work in the geography and topography of Egypt, socio-cultural and economic structure penned by her own observations, she treated it with great subtlety and dexterity. He examined the ancient artifacts found in Egypt and described them until the finest details. In the background of these works, the history, outstanding labor and patience are expressed in a unique style.

In this study, only the part of the archeological artifacts of Egypt is emphasized, what Bagdadî's information means today and the information about the ancient artifacts is compared with the ones who came after him about the pyramids and other antiquities. tried to be tested.

Keywords: Abd al-Latif al-Baghdadi, el-İfâde ve'l-i'tibar, Ancient Egypt, Pyramid, Sphinx.

GİRİŞ

1. ABDÜLLATİF EL-BAĞDADÎ'NİN HAYATI ve İLMÎ ŞAHSİYETİ

Tam adı Muvaffakuddin Abdullâtif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali b. Ebî Sa'd'dır. Ebû Muhammed el-Bağdadî eş-Şafî en-Nahvî el-Luğavî et-Tabîb olarak da bilinir.¹ 557/1160 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir.² Fiziksel olarak kısa boylu ve zayıf bir yapıya sahip olduğu için İbn-i Nokta ve İbn-i

1 Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Muhammed es-Said Besyunî ez-Zağlul, (Beyrut: Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 3: 204.

2 Abdulazim b. Abdulkavi el-Munzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâtî'n-nakale*, thk. Beşşar Avvad, (Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1985), 3: 298; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el Arnaut-Beşşar Maruf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982), 22: 320.

Lebbâd künyeleriyle de anılmıştır.³ Aslen Musullu olan kültürlü bir aileye mensup olup⁴ babası Ebû'l İz Yusuf ve amcası Ebû'l Fadl Süleyman, dinî ve aklî ilimlerde dönemin otoriteleri arasında kabul edilmiştir.⁵ Bağdadî, erken yaşlarda ilimle tanışmış, oyun ve eğlenceden yüz çevirip akranelardan farklı bir yol tutmuş ve Kuran-ı Kerim'i ezberleyip hadis dinlemekle meşgul olmuştur.⁶ Daha sonra fıkıh, dil ve edebiyat alanlarında temel kabul edilen kitapları okuyarak icazetini almıştır. İcazetini aldıktan sonra bilgi seviyesini artırmak için dönemin ilimle meşhur merkezlerine seyahatlerde bulunmuştur.⁷ Gittiği her ilim merkezinde çeşitli tartışmalara ve ilim halkalarına katılmış olup özellikle dil, edebiyat ve tıp alanlarında kendisini oldukça geliştirmiş ve bu alanlarda önemli bir konuma erişmiştir.⁸

Bağdat'ta sarf, nahiv, fıkıh ve hadis ilimlerini tahsil edip bu esnada Mağrib'ten Bağdat'a gelen İbn-i Nailî isminde bir âlimden de aklî ve felsefî ilimleri de aldıktan sonra İbn-i Sînâ, Behmenyar ve Gazzâlî'nin eserlerine yönelmiştir.⁹ Daha sonra Bağdat'tan ayrılıp 585/1189 yılında Musul'a oradan da Suriye ve Mısır'a ilmî yolculuklara çıkmıştır. Musul'da dönemin ünlü bilgini Kemaleddin b. Yunus'la tanışmış ve ondan oldukça istifade etmiştir.¹⁰

Burada bulunduğu süre zarfında İbn-i Muhacîr medresesinde ve Darü'l-Hadiste dersler vermeye başlamıştır. Burada Şihabüddin es-Sühreverdî el-Maktul'un (ö. 587/1191) eserlerini inceleyen Bağdadî, Sühreverdî'yi ağır bir şekilde eleştiriye tabi tutmuştur.¹¹ 586/1190'da Şam'a giderek Taceddin el-Kindî el-Bağdadî ile münazaralarda bulunmuş ve kısa sürede ilmî

3 Selahaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaut, (Beirut: Darü'l İhya et-Turasi'l Arabi, 2000), 19: 73.

4 Cemaleddin Abdurrahim el-Esnevî, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, thk. Abdullah el-Cebûr, (Riyad: Darü'l 'Ulûm, 1981, 1: 274.

5 Abbas Azavi, *et-Ta'rîf bi'l-müerrihin fi ahdi Moğol ve't-Türkman*, (Bağdat: Şirketü't-Ticare ve't-Tibaati'l Mahdude, 1957), 18; Mahmut Kaya, "Abdüllatif el-Bağdadî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1: 254.

6 Ahmed b. Kasim es-Sa'di el-Hazrecî İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, thk. Nizar Rıza, (Beirut: Darü'l Mektebeti'l Hayat, 1965), 683.

7 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 75; İsmail b. Ömer İbn-i Kesir, *Tabakâtü's-Şafi'iyye*, thk. Abdülhafız Mansur, (Beirut: Darü'l Medari'l İslami, 2004), 2: 749.

8 Munzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*, 3: 298; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul: İSAR, 1998), 136.

9 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 685; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 76.

10 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 76.

11 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 686.

üstünlüğü ve başarısı herkes tarafından kabul edilip takdir edilmiştir.¹² 587/1191'de yolculuğuna önce Kudüs daha sonra Mısır ile devam etmiş, Kudüs'te Akka önlerinde bulunan Selahaddin Eyyûbî'yi ziyaret etmek istemiş fakat Selahaddin'in yoğun işleri olmasından ötürü onunla konuşma fırsatı yakalayamamıştır. İmâdüddin Kadî el-Fâzıl'ın bir tavsiye mektubu üzerine Kahire'ye geçmiştir.¹³ Burada bulunduğu sırada İmâdüddin Kadî el-Fâzıl ve Ebû'l Kasım eş-Şariî, Yasin es-Simyaî ve meşhur Yahudi bilgini İbn-i Meymun gibi dönemin önde gelen bilginlerini tanıma fırsatı yakalamıştır.¹⁴ Ebû'l Kasım eş-Şariî'den felsefe dersleri almıştır.¹⁵ O, 588/1192'de Mısır'da hüküm süren Eyyubîler'in teveccühünü kazanmış ve Selahaddin Eyyubî ile tanışma şerefine nail olmuştur. Selahaddin ve oğulları tarafından Bağdadî'ye ayda 30 dinar (Bu sayı daha sonra 100'e çıkarılmıştır) maaş bağlanmış ve Şam'da Emevîye Camii'nde müderrislik yapmak için görevlendirilmiştir.¹⁶

Bağdadî, 597-598/1200-1202¹⁷ yılları arasında Mısır'da bulunurken burada meydana gelen kıtlığı, sosyal ve ekonomik krizi, maddî ve manevî çöküşü meşhur *el-İfâde ve'l-İ'tibâr* adlı eserinde büyük bir incelik ve ustalıkla işlemiştir. 602/1206'da (veya 1207) Kudüs'te Mescid-i Aksâ'da, 603/1207'de (veya 1208) ise Şam'ın Âzîziye medresesinde müderrislik yapmıştır.¹⁸ Bu medresede verdiği dersler daha çok tıp ilmi ile alakalı olup tıp ilmi ile ilgili eserlerini burada yazdığı söylenmiştir.

Daha sonra 616/1220 yılında Şam'dan ayrılarak Halep üzerinden Erzincan'a geçmiş, Erzurum, Kemah, Malatya, Divriği ve Besni gibi Anadolu'nun önemli merkezlerine yolculuk yapmıştır. Bu bölgede hüküm süren ve tabii ilimlere büyük ihtimam gösteren Mengücekoğullarından Alâaddin Davut Behram Şah'ın sarayında uzun bir müddet kalmış ve yazdığı birçok eseri

12 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 686; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 77.

13 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 77; Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehhâletü'l-Muslimûn fi 'usuri'l-vusta*, (Beyrut: Darü'r-Raidi'l Arabi, 1981), 108; Abdurrahman Hamide, *'Alami'l Coğrafiyyine'l-Arab*, (Dımaşk: Darü'l Fikri'l Mu'asir, 1995), 401.

14 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 687-688; M. TH. Houtsma, "Abdullâtîf", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1978), 1: 92.

15 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 688.

16 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 19: 75.

17 Ignaty Krachovski, *Tarihü'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabi*, çev. Selahuddin Osman Haşim (Kahire: Matbaatu Lecneti't-telif ve't-tercüme, 1963), 1: 345.

18 İbn-i Ebî Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'*, 689.

bu hükümdara atfettiği söylenmiştir.¹⁹ Alâaddin Keykubat, Erzincan'ı alıp Mengücekliler'in hâkimiyetine son verince Bağdadî de 625/1229 yılında buradan ayrılmış ve Halep'e gitmiştir.²⁰ 629/1231 yılında hacca gitmek üzere Halep'ten yola çıkmış ancak Bağdat'a ulaştığında hastalanıp burada vefat etmiştir. Verdiye mezarlığına babasının yanına defnedilmiştir.²¹ İbn Tağrıberdî ise onun ölümünü 630/1232 yılı olarak vermiştir.²²

2. EL-İFÂDE VE'L-İ'TİBÂR ADLI ESERİ

Bağdadî, daha önce Mısır'la alakalı on üç bölümden müteşekkil *Ahbar-ü Mısır* adlı günümüze ulaşmayan bir eser kaleme almış daha sonra H. 600/1204 senesinde ise bu eseri özetleyerek *el-İfâde ve'l-İ'tibâr* ismiyle Halife Nâsır Lidînillâh'a (1180/1225) armağan etmiştir. Onun *el-İfâde ve'l-İ'tibâr* adlı eseri, hacim olarak küçük olmasına rağmen muhteva açısından zenginlik arz eder. Bu eser, müsteşrikler tarafından oldukça önemli görülmüş ve üzerine incelemeler yapıp birçok dile çevrilmiştir.

Eser iki bölüm olarak tertip edilmiş olup birinci bölüm altı, ikinci bölüm üç fasıldan oluşmaktadır.²³ Birinci bölümün birinci faslında Mısır'ın coğrafi konumu, iklimi, Nil Nehri'nin yükseliş ve inişe geçtiği dönemler ve bunun neticesinde meydana gelen hastalıklar ve sebepleri gibi konular ele alınmıştır. İkinci fasılda, bitkilerden ve bu bitkilerin ilaç yapımında kullanımlarından söz edilmiştir. Üçüncü fasılda, Mısır'da yaşayan hayvan türlerinden bahsedilmiştir. Dördüncü fasıl Mısır'ın arkeolojik eserlerine ve Bağdadî'nin birtakım müşahedelerine ayrılmıştır. Beşinci fasılda, Mısır'ın mimarisi anlatılmıştır. Altıncı fasılda ise Mısır'ın yemek kültüründen bah-

19 İbn-i Ebî Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ', 690.

20 İbn-i Ebî Usaybia, 'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ', 690; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 137.

21 Munzirî, *et-Tekmilê li-Vefeyâti'n-nakale*, 3: 297-298; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, (Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990), 45: 357; Zehebî, *el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-a'lâm*, thk. Mustafa b. Ali Avd-Rebi Ebûbekir Abdalbaki, (Beyrut: Müessesetu Kutubi-s Sekafe, 1993), 2: 423; Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaluddin es-Suyutî, *Buğyetü'l-vu'at*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, (Kahire: Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî 1964), 2: 107.

22 Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, (Mısır: Vizaretü's-Sekafe, 1963), 6: 279.

23 Ignaty Krachovski, *Tarihü'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabi*, 1: 345; Mahmut Kaya, "el-İfâde ve'l-İ'tibâr" *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21: 504.

sedilmiştir. Eserin ikinci bölümünün birinci faslında Nil Nehri'nin tafsilatlı anlatımı yapılmıştır. İkinci faslında Nil sularının çekilmesiyle 597/1200-1201 yılında meydana gelen kuraklığın sonucunda yaşanan kıtlık ele alınmıştır. Üçüncü faslında ise iktisadî kriz ve açlık neticesinde toplumda yaşanan trajik hadiseler işlenmiştir. Yine bu bölümde depremlerden ve depremlerin yol açtığı tahribatlar zikredilmiştir.²⁴

Bağdadî'nin hayatı ve eserinin içeriği hakkında genel bilgiler verildikten sonra aşağıda Antik Mısır'da bulunan arkeolojik eserler ve mimarîden söz edilecektir. Konuya başlamadan önce bir hususu zikretmekte fayda vardır. O, bu eserinde Mısır lafzını kullanırken Sa'id bölgesini ve Nil deltasını, Kahire lafzını kullanırken de bilinen başkenti kastetmektedir.

3. ARKEOLOJİK ESERLER VE MİMARÎ YAPI

Antik Mısır'da göze çarpan ve temel sanatlardan biri olan mimarî eserleri görmekteyiz. Mısır mimarisinde zarafet ve ihtişam fayda ile mezc olmuş ve bu mimarî eserlerin bazıları günümüze kadar ulaşabilmiştir. Mısırlılar, bu muazzam yapıları inşa ederken genellikle ağaç, kerpiç, tuğla ve taş kullanmışlardır. Kerpiçten ve ağaçtan yapılan eserler zamanın ve iklimin sert koşulları karşısında tutunamamış ve günümüze ulaşan bütünüyle sağlam bir yapı kalmamıştır. Taştan inşa edilmiş eserler ise zamana karşı direnebilmiş ve mevcudiyetini günümüze kadar muhafaza edebilmiştir.²⁵

3. 1. Piramitler

Müellif, Mısır'da birçok antik eserin bulunduğunu ve benzerlerini daha önce görüp duymadığını söyler. Bunlar arasında ilk önce piramitlerden bahseder. Birçok insanın piramitlerin niteliği ve alanı ile ilgili konuştuğunu zikreder. Gize'de²⁶ ve Busayr bölgesinde küçük büyük pek çok piramit bulunmakta olup bazıları çamurdan, bazıları kerpiçten, ancak çoğunluğu taştan inşa edilmiştir. Bazı piramitler basamaklı olup bazıları da pürüzsüz koni şeklindedir. Gize'de bulunan küçük çaptaki piramitlerin birçoğu Selâhaddîn Eyyübî (ö. 589/1193) döneminde Bahaeddin Karakuş²⁷ (ö. 597/1201) eliyle yıkılmıştır. Karakuş, Fustat ve Kahire'yi çevreleyen taştan bir sur inşa etmiş

24 Kaya, "el-İfâde ve'l-İ'tibâr", 504-505.

25 Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, (Ankara: TTK Basımevi, 1987), 277.

26 Nil nehrinin batı yakasında ve Kahire'nin yaklaşık 20 km. güneybatısındadır.

27 Selâhaddîn-i Eyyübî'nin kumandanlarından biridir.

ve aralarına Mukattam dağının üstünde bulunan bir kale (Cebel kalesi) yaptırmıştır.²⁸ Ayrıca yine Karakuş, günümüze ulaşan iki kuyu da açtırmıştır. İlginç bir şekilde yapılan bu kuyulara 300 basamaklı bir merdivenle inilmekteydi. Karakuş, Gize'de küçük piramit taşlarından hayret verici kemerli köprüler inşa etmiştir. 597/1201 senesinde Gize'nin basiretsiz bir valisi suyu toplama ve burayı sulama adına bu köprüleri kapatmıştır. Ancak başarılı olamamış, suların taşması sonucu 3 kemerli köprü hasar görmüştür. Böylelikle Gize'yi sulama işi basiretsizlik sonucu başarıya ulaşamamıştır. Sadece iç tarafı ayakta kalan bu yıkıntılar moloza dönüşmüş olup yeniden köprü yapılmaya elverişli olmadığı için öylece bırakılmıştır.²⁹

Bağdadî, Gize'de büyüklüğü ile ün yapmış üç büyük piramidin bulunduğunu, bunların Fustat'ın karşısında tek bir hat üzerinde olduğunu ve aralarındaki mesafenin de çok kısa olduğunu söyler. Öyle ki bu piramitlerin köşeleri karşı karşıyadır. Bunlardan ikisi oldukça büyük olup hemen hemen aynı ölçüdedir. Birbirine çok yakın olan bu iki piramidin taşları beyaz renktedir. Bu piramitlerin üçüncüsü ise, diğer ikisinden daha küçük olup (yaklaşık 4/1) kırmızı granit taşından yapılmış, noktalı ve oldukça sağlam bir yapıdadır.³⁰ Günümüzde bunlar Keops ve Kefren piramitleri olarak bilinmektedir. Keops piramidi, en eski ve en büyük olup, dünyanın yedi harikasından biridir. Bağdadî'nin bahsettiği üçüncü piramit ise günümüzde Mikerinos piramidi olarak bilinir. Cahız (ö. 255/869) da dünya harikalarının 30 tane olduğunu, bunlardan on tanesinin farklı ülkelerde ve çeşitli bölgelerde, geriye kalan yirmi tanesinin de Mısır'da bulunduğunu dile getirir ve bir dünya harikası olan bu piramitlerden söz eder. Bağdadî'nin anlattığı gibi o da Gize'de bulunan iki piramidin çok büyük olduğunu ve bu iki piramidi gördüğü vakit onları dağa benzettiğini ifade eder.³¹

Bağdadî'ye göre bu piramitlerin yanına varıldığında ve gözler sadece piramitlere odaklandığında insan dehşete kapılır. Nitekim sağlamlık ve

28 Abdüllatif el-Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr fi'l-umûri'l-müşâhede ve havâdisi'l-mu'âyene bi-arzı Mısır*, thk. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh, (Mısır: Hey'etü'l-Misriyye el-Amme li'l-Kitab, 1998), 89-90; Bahattin Kök, "Karakuş, Bahaeddin", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 441.

29 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 89-90.

30 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 90.

31 Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaluddin es-Suyutî, *Hüsnü'l Muhâdara fi Târihi Mısır ve'l Kahire*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, (Kahire: Daru'l İhya el Kutubi'l Arabi- Faysal İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1967), 1: 65.

şekil açısından piramitlerin inşasında hayret verici bir yol takip edilmiştir. İşte bundan dolayıdır ki piramitlerin zamana değil zamanın piramitlere tahammül gösterdiğini dile getiren Bağdadî, 'bu yapılar hakkında derince düşündüğümüzde bu yapıların uzun uğraşlar ve parlak fikirler sonucu inşa edildiği görülmektedir' demiştir. Bu yapılarda teori pratikle buluşmuş ve mühendislik harikası yapılar ortaya çıkmıştır. Ona göre piramitler, adeta kendilerini inşa edenlerden söz eder, durumlarını haber verir ve sahip oldukları ilmi ortaya koyar. Koni şeklinde olan bu piramitler müthiş bir dizayna sahiptir. Bu koni şeklinin özelliği; ağırlık merkezi orta noktada yoğunlaşır, taşlar birbirini destekler ve böylece taşlar asla yerinden düşmez. Kare şeklindeki temellerin köşeleri, 4 taraftan esen rüzgâra karşı inşa edilmiştir. Çünkü rüzgâr bu köşelere çarptığında şiddetini kaybeder. Bu iki piramitten her birinin uzunluğu 200, genişliği 200 metredir. Dik açılarının yüksekliği de 200 metredir. Piramidin en üst tepesinin yüzeyi de 5 metredir.³²

Mes'ûdî de Bağdadî'nin ifade ettiği gibi, piramitlerin uzun olduğunu, ilginç bir tasarımla inşa edildiklerini ve bu yapılarda bulunan eski milletlerin diliyle yazılmış çeşitli yazılar ve resimler bulunduğunu söyler.³³ Mes'ûdî'nin, piramidin uzunluğunun ve genişliğinin 200 metre olduğunu söylemesi, Bağdadî'nin bu noktada verdiği bilgileri teyit etmektedir. Yine Mes'ûdî, birtakım define avcılarının piramitlerin yakınındaki bazı yerleri kazdığını, buralardan odun ve taştan heykeller çıkardıklarını, yaşlı, genç, kadın ve çocuk resimlerine rastladıklarını, zümrüt, yakut, altın ve gümüş gibi mücevheratlar bulduklarını, kırdıkları bazı heykellerin içinde çürümüş cesetlerle karşılaştıklarını söyler.³⁴ Sibt İbnü'l Cevzî, kimilerine göre bu piramitler Hz. Yusuf (a.s.) tarafından, kimilerine göre ise Nemrud tarafından yapılmıştır der. Bazıları Melike Delûke, bazıları ise Kiptiler tarafından tufandan önce inşa edildiğine inanır.³⁵

Yine Sibt İbn el-Cevzî, Bağdadî'den farklı olarak piramidin kalınlık ve uzunluğunun 250 metre olduğunu söyler. Bağdadî'nin piramitlerin üzerinde eski milletlerin dili ile yazılmış dediği bu yazıların Yunanca, İbranice, Süryanice, Farsça ve daha başka dillerde yazılar olduğunu ifade eder. Bu iki

32 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 90-91.

33 Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el- Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, (Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2005), 1: 271.

34 Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 1: 275.

35 Şemsuddin Ebû'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, (Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l Alemiyye, 2014), 1: 135-136.

piramidi defalarca gördüğünü, birinin kapalı olduğunu, öteki piramidin ise insanların girip çıktığı bir kapıya sahip olduğunu ifade eder. Buraya giren birinin, burada kabirlerin bulunduğunu ve türlü türlü tehlikelerin olduğunu kendisine söylemiştir. Sıbt İbn el-Cevzi bu piramitlerin meliklerin kabirleri olduğunu ve üzerlerinde isimlerinin yazılı olduğunu söyler.³⁶ O, buralarda pek çok hazine bulunduğunu ancak birtakım tılsımların varlığından dolayı bu hazinelere ulaşmanın mümkün olmadığını söyler.³⁷

Müellifin anlattığına göre, piramidin bulunduğu bölgeye komşu olan bir topluluk, piramitlerin tepesine kolayca çıkmaktaydı. O da bu topluluktan bir adamı çağırdıklarını ve kendisine piramide çıkması karşılığında küçük bir ücret ödediklerini söyler. Bu adamdan tepeye varması durumunda sarı-ğıyla yüzeyi ölçmesi istenir. Bu adam piramide terlikleriyle merdiven çıkar gibi hızlıca tırmanır. Adam aşağıya indiğinde sarığı ölçerler ve daha önce ölçülen şekilde yüzeyin, yaklaşık 5,5 metre olduğu tespit edilir.³⁸ Bağdadî, burada verilen teorik bilgiyle yetinmemiş, şüphelerini giderme adına, ücret karşılığında adamdan piramidin tepesini ölçmesini istemiştir. Bu da onun deney ve gözlem metoduna verdiği önemi göstermektedir.

Müellife göre, bu iki büyük piramidin birinde insanların girip çıktığı dar yollara sahip, kuyular barındıran ve türlü türlü tehlikeler içeren bir girişin olduğu söylenmektedir. Birçok insan bu piramitlere girmeyi tutku haline getirmiştir. Ancak bu girişin sonunun olmadığı söylenmiştir. Burada dikdörtgen şeklinde olan bir oda bulunmakta olup içerisinde taştan bir lahit barındırmaktadır. Bu girişin, binanın aslından olmadığı daha sonradan Memun tarafından yapıldığı söylenmiştir. Bağdadî, kendileri ile olan gruptan bazı kimselerin buraya girdiğini ve bu odaya kadar ilerlediklerini söyler. İnsanlar döndüklerinde Bağdadî'ye burada pek çok yarasa gördüklerini ve bazı yarasaların güvercin büyüklüğünde olduğunu aktarmışlardır. Ayrıca oranın bölümlerden oluştuğunu da zikretmişlerdir. Bağdadî, bir keresinde buraya bir grupla girdiğini yolun üçte birine geldiğinde bayıldığını zorluk ve sıkıntılardan dolayı hızlıca oradan çıktığını söyler.³⁹ O, öğrenmeye olan merakından dolayı, kendisine söylenenlerle yetinmemiş, birçok tehlike barındıran bu dehlizlere girmiş olup ölümle burun buruna gelmiş, aktarılan

36 Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, 1: 135.

37 Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'âtü'z-zamân*, 1: 137.

38 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 91.

39 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 92.

bilgiler yerine bizzat kendisi bu bilgilere ulaşmak istemiş ve böylelikle metot olarak müşahedeyi tercih etmiştir.

Bağdadî, bu piramitlerin taşlarının 5 ile 10 metre uzunluğunda, kalınlığının ise 1 veya 1,5 metre olduğunu söyler. Genişliğinin de bu yönde olduğunu zikreder. Taşların dizilişinin oldukça hayret verici olduğunu daha güzel bir şekilde dizayn edilemeyeceğini ifade eder. Öyle ki taşlar arasında iğne ucu kadar veya bir saç kılı kadar boşluk yoktur. Bağdadî, bu taşların arasında yaprak gibi bir çamurun olduğunu ve niteliğinin bilinmediğini kaydeder. Bu taşlar üzerinde bilinmeyen eski yazıyla yazılmış kitabeler bulunmakta olup Mısır'da bu yazıyı okuyabilen birinin olmadığını, çok sayıda bulunan bu kitabelerin şayet kâğıtlara yazıldığı takdirde 10. 000 sahifeyi geçebileceğini söyler. Bağdadî, kadim Sabiî kitaplarının bazılarını okuduğunu söyleyip ve bu eserlerde geçen iki piramitten birinin Azimon'un kabri diğerinin ise Hermes'in kabri olduğunu aktarır. Azimon'un kabrinin en büyük ve en eski olduğunu ve Sabiîlerin, hac yapmak için bu iki kabre dünyanın değişik yerlerinden gelerek ziyarette bulduklarını söyler.⁴⁰ Yakut el-Hamevî de bu iki piramitten birinde Hermes'in mezarı, diğerin de ise öğrencisi Agatimon'un kabrinin bulunduğunu ve Sabiîlerin hac mekânı olduğunu başka kaynaklardan aktarır.⁴¹ Bu da Bağdadî'nin verdiği bilgileri teyit eder mahiyettedir. Nüveyri'ye göre, Kıptiler, doğu tarafında bulunan piramidin Surayd'ın kabri, batı tarafında bulunan piramidin ise kardeşi Huhit'in (Hucib) mezarı olduğuna inanırlar.⁴²

İbn Fazlullah el-Ömerî ise insanların birçoğunun bu piramitlerin yapılış sebebini net olarak bilmediğini söyler. Kimine göre yıldızlar adına inşa edilmiş tapınaklar, kimine göre mezar yapıları olup kimilerine göre ise mal ve kitap deposu olarak yapılmışlardır. Bazıları da bu piramitlerin tufandan korunmak için inşa edildiklerini söylerler. Ömerî, Piramitlerin yıldızlar adına inşa edilen tapınaklar ve kabirler olduğunu söyleyerek kendi şahsi kanaatini ortaya koyar.⁴³ O, Gize'deki tüm piramitleri defalarca gezdiğini, son derece sağlam olan bu yapılar arasında bir boşluğun dahi bulunmadığını ve bazı

40 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 92-94.

41 Ebû Abdillâh Şihabüddin Yakut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrut: Daru's Sadr, 1997), 5: 400.

42 Ahmed b. Abdülvevâb Şihabüddin en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, thk. Mufid Kumayha, (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 2004), 1: 360.

43 İbn-i Fazlullah Şihabüddin el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr fi memâlikü'l-emsâr*, thk. Kamil Selman Cebûri-Mehdi en-Necm, (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 2010), 1: 286.

piramitlerin kırmızı tuğladan yapıldığını ifade eder ve bunu da piramitlerin tufandan korunmak için inşa edilmediklerine dair en büyük delil olarak görür.⁴⁴ Kalkaşandî de piramitlerin mezarlıklar olduğunu, cesetleri çürümekten korumak için inşa edildiklerini ve Fustat'ın karşısında, Busayr bölgesinde ve daha başka yerlerde pek çok piramidin bulunduğunu söyler.⁴⁵ Suyutî, Piramitler hakkında İbn Vatvat'ın (ö. 718/1318) şöyle dediğini aktarır:

*"Piramitler, Mısırlıların işi olup birçok piramit inşa etmişlerdir. Bunlardan en büyük olanları iki tane olup Gize'de bulunmaktadır. Surayd b. Selhuk b. Şaryak'ın (Mısır meliklerinden biri) gördüğü bir rüya üzerine tufandan önce bu piramitleri yaptırdığı söylenir. Gördüğü rüyayı kâhinlere yorumlattıktan sonra, birçok tapınak ve piramit inşa ettiren Surayd, bu piramit ve tapınakların içerisine yıldızları simgeleyen resimler çizdirir. Bir başka rivayete göre ise, Hermes (Hz. İdris) tarafından inşa edildiği söylenir. Her piramit dörtgen temeller üzerine koni şeklinde inşa edilmiş olup piramit yapımında kullanılan her bir taş 2,5 metre uzunluğunda 1 metre kalınlığındadır. Oldukça sağlam ve mühendislik harikası bu piramitler, üzerinden bunca zaman geçmesine rağmen hala ayakta durmaktadır. Piramitlerin içerisinde birçok oda bulunur, her oda bir yıldız ismi taşır ve bu odaların tümü kapalıdır. Her odanın karşısında ortası boş, altından yapılmış bir eli ağzında olan bir put bulunur. Bu putun alın bölgesinde birtakım yazılar yer almaktadır. Bu yazılar okunduğu vakit, ağzının açıldığı, anahtarın alındığı ve kapının açıldığı söylenir."*⁴⁶ Nüveyri, putun alın bölgesinde yazılan yazıların Himyer hattıyla yazıldığını söyler.⁴⁷

Bağdadî piramitlerle ilgili şöyle bir hadise anlatır:

Melikü'l Aziz Osman b. Yusuf (ö. 595/1198), babasından sonra devlet yönetimine geldiğinde yanında bulunan arkadaşlarından bazı cahiller piramitleri yıkmak için onun aklını çeldiler ve 3 piramitten küçük olanının yıkımına başlandı. Yıkım işini gerçekleştirmek için emir veren Melikü'l Aziz, bazı taş işçilerini, oymacıları, devlet emirlerinden ve devlet ileri gelenlerinden bazılarını yıkım için görevlendirdi. Piramidin bulunduğu yere çadırlar kuruldu ve yıkım işinde çalışacak olanlara ücret tahsis edildi. 8 ay civarında burada kalındı. Bütün çabalara rağmen günde ancak bir ya da iki taş yıkılabiliyordu. Bir grup üst taraftan balyoz ve takozlarla vuruyor bir grup da alt taraftan sağlam halatlarla molozları çekiyordu. Piramitten düşen

44 Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr*, 1: 287.

45 Ebû'l Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'ş'a fî kitâbeti'l- inşâ*, (Kahire: Darü'l Kutübül Mısriyye, 1922), 3: 324-325.

46 Suyutî, *Hüsnü'l Muhâdara*, 1: 74-75.

47 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1: 359.

her bir taş büyük bir gürlütle ile düşüyor ve yeri sarsıyordu. Yere düşen taşlar ağır oluşlarından dolayı kuma gömülüyor ve bu kez de kumdan çıkarmak için ayrı bir çaba sarf ediliyordu. Bu taşlar yerinde kırılır ve yakında bulunan dağın eteklerine taşınırdı. Taşları kırma işlemi uzadıkça yorgunluğun artması, zayıflık ve bitkinliğin başlaması sonucu işçiler amaçlarına ulaşmadan hayretler içinde ve söylenerek yıkım işlemine son verdiler. Aciz ve başarısız bir şekilde geri döndüler. Bununla birlikte piramitlerin taşlarını gören kimse piramidin kökünün kazıldığı zannına kapılırdı. Ancak piramidi gördüğünde ise sanki piramide hiç bir şey olmadığını sadece kenarlarının çizildiğini zannederdi.

Bağdadî, bu meşakkatli yıkım sürecine iştirak eden bir taş ustasına şöyle sorar: Şayet size 1000 dinar verilse ve yıktığınız taşlardan sadece birini yerine koyup eski haline getirin denilse bunu yapabilir misiniz? Adam bu soruya cevaben Allah'a yemin eder, bundan daha fazla ücret verseler dahi buna güç yetiremeyeceklerini söyler.⁴⁸

Müellif, şehrin doğu yakasında bu piramitlerin karşısında oldukça derin, iç içe geçmiş, aralarında 3 katlı mağaraların da bulunduğu çok sayıda büyük mağaraların olduğunu söylemektedir. Öyle ki bir süvari, elinde mızrağıyla bir gün boyunca gezse bile bu mağaraların sonunu getiremeyeceğini kaydeder.⁴⁹ Yine bu piramitlerin yanında birçok eser ve daha başka mağaralar bulunmaktadır. Burada bulunan hemen hemen tüm yapılarda eski yazıyla yazılmış kitabeler mevcuttur.⁵⁰

3. 2. Sfenks

Müellif, piramitlerin yanında bulunan ve oldukça büyük olan Sfenks'ten⁵¹ bahseder ve insanların bu Sfenks'i Ebû'l Hûl diye isimlendirdiklerini söyler. Bu Sfenks'in vücudunun toprağın altında gömülü olduğuna inanılır. Başına oranla vücudunun tümünün 35 metre olduğu zannedilmektedir. Yüzünde bir kırmızılık olup parlak ve güzel bir görünüme sahip, sanki tebessüm edip gülen birine benzemektedir.⁵² Ömerî de Bağdadî'nin anlatımını destekler nitelikte bu putun sadece başının dışarda olduğunu, geriye kalan kısmının

48 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 94-95; Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l i'tibâr bi-zikrîl hitât ve'l-âsâr*, thk. Muhammed Zeynhum-Mediha Şarkavî, (Kahire: Mektebetü Medbula, 1998), 1: 327-328, 342.

49 Makrizî, *el-Hitât*, 1: 342-343; Zeki Muhammed Hasan, *er-Rehhâletü'l Muslimûn*, 115.

50 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 95-96.

51 Sfenks; Eski Mısır ve Yunan kültüründe özel bir yeri olan insan başlı aslan gövdeli mitolojik yaratık.

52 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 96; Makrizî, *el-Hitât*, 1: 347-348.

kumlar altında olduğunu söyler. Yüzünde siyaha çalan bir kırmızılık olduğunu ve yapımının üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen bozulmadığını ifade eder. Son derece büyük olan bu putun şayet tümü görünseydi, uzunluğu on metreden daha fazla olur diyen Ömerî, bu putun son derece planlı ve uygun bir biçimde inşa edildiğini söyleyerek Bağdadî'nin verdiği bilgileri teyit eder mahiyette bilgiler aktarır.⁵³ Makrizî, iki piramidin arasında bulunan bu putun önceleri *Belhib* diye bilindiğini, daha sonra Mısır halkının bu puta Ebû'l Hûl dediğini nakleder.⁵⁴

Bağdadî, erdemlilerden birinin kendisine, “Gördüğün en dikkat çekici şey nedir? diye sorduğunu söyler. Bu sorunun üzerine o da Ebû'l Hûl'un yüzündeki uyumdur diye cevap vermiş ve bunun izahatını da şöyle yapmıştır; “Çünkü yüzünün uzuvarları kulak, göz ve burun ile tam bir uyum halindedir.⁵⁵ Örneğin; çocuğun burnu yapısına göre uygun ve güzeldir. Şayet bu çocuk burnu adamda olsaydı uyumu bozardı. Yine aynı şekilde bir adamın burnu çocukta olsaydı simetriyi bozardı. Tüm uzuvarların birbiri ile uyum içinde olması gerekir. Ebû'l Hûl'da da durum aynen böyledir. Ebû'l Hûl'un büyük bir yapıda olmasına rağmen böyle bir armoninin gözetilmesi oldukça hayret vericidir”⁵⁶

İnsan başlı, aslan vücutlu bu yapı Mısır mimarisinin sembolik eserlerinden biri olup kimi zaman kumlara gömülmüş ancak çalışmalar neticesinde tekrardan kumlardan çıkarılmıştır. Bu heykelde asıl dikkati çeken nokta, heykelin yüzündeki ifade olup kendi içerisinde bir gizem ve mana barındırmasıdır.⁵⁷ Bu sembolik eser varlığını günümüze kadar korumuştur.

3. 3. Ayn-ı Şems

Müellif anlatımını Ayn-ı Şems'ten⁵⁸ söz ederek sürdürür. Ayn-ı Şems'te gördüğü eserleri zikrederken buranın küçük bir şehir olduğunu ve şehri çevreleyen surların yıkıldığını söyler. Bu küçük şehrin halinden anlaşıldığı üzere ibadet merkezi olarak kullanıldığını, şehirde taştan oyulmuş oldukça

53 Ömerî, *Mesâlikü'l-ebâr*, 1: 288.

54 Makrizî, *el- Htât*, 1: 347.

55 Şevki Dayf, *er-Rehalât*, (Mısır: Darü'l Me'arif, 1956), 63-64.

56 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 96.

57 İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 320-321.

58 Mısır'da tarihi bir şehir olan Ayn-ı Şems, önceleri Kahire'nin kuzeydoğusunda aynı bir yerleşim merkezi iken bugün şehrin bir semti haline gelmiştir. Antik Mısır'da dini bir merkez olarak kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. İrfan Küçükköy, “Aynışems”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 227.

büyük putlar bulunduğunu, bir putun uzunluğunun uzuvlarıyla beraber 20-25 metreyi bulabildiğini dile getirir. Şehrin kapısı hala ayakta olup burada bulunan taşların üzerinde insan tasvirleri ve hayvan resimleri mevcuttur.⁵⁹ Müellif, bu şehirde Firavun yazıtları diye isimlendirilen iki meşhur taştan⁶⁰ bahseder. Üzerinde yazıt bulunan taş, dikdörtgen bir temele sahip olup uzunluğu ve genişliği 5 metreyi bulmaktadır. Yine aynı şekilde kalınlığı da bu yöndedir. Yere sabit bir temel şeklinde konulan ve ardından üzerine dikdörtgen bir sütun yapılan bu taşın uzunluğu 50 metreyi geçmektedir. Bu taşların üzerinde eski yazıyla yazılmış kitabeler mevcuttur. Bu iki yazıttan birini gördüğünü söyleyen Bağdadî, bunun yanında sayılamayacak kadar pek çok yazıtın bulunduğunu, çoğunun yıkıldığını ve geride sadece direklerinin kaldığını söyler.⁶¹

Ayn-ı Şems'ten Güneş tapınağı olarak söz eden Cahız, İbn-i Vatvat'tan buranın yıkılmış olduğunu, sadece iki direğinin ayakta kaldığını, her bir direğin uzunluğunun 40 metre olduğunu ve her direğin tepesinde de insana benzer hayvan figürlerinin olduğunu aktarır.⁶² Aynı anlatımı Nüveyrî'de de görmekteyiz.⁶³ Bu noktadan hareketle Bağdadî'nin verdiği bilgilerin güvenilir olduğu anlaşılmaktadır.

3. 4. Tapınaklar

Bağdadî daha sonra Said bölgesinde bulunan tapınaklardan bahseder. Bu tapınakların oldukça büyük, sağlam, içinde ilginç şekillerin, tasvirlerin ve yazıların olduğunu söyler. Bağdadî, bunların meşhur olduğunu bu yüzden zikretmek istemediğini kaydeder.⁶⁴ Nüveyri, Bağdadî'nin meşhur deyip zikretmediği bu tapınakların, Kiptilerin hikmet evi olduğunu, burada kâhinlerin altın kürsülerde oturduğunu söyledikten sonra, en büyük ve en ilginç tapınağın Ahmim tapınağı olduğunu dile getirir. Bu tapınağın mermer taşından inşa edildiğini, her bir taşın uzunluğunun 2,5 metre, kalınlığının ise 1 metre olduğunu zikreder. Bu tapınağın içinde 7 dehlizin olduğunu, tapınağın çatısının taştan yapıldığını ve her bir taşın uzunluğunun 9 metre,

59 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 96-97.

60 Bu iki dikili taştan biri 656/1258 yılında devrilip parçalanmış, öteki ise hala yerinde durmaktadır.

61 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 97.

62 Suyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1: 67.

63 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1: 364.

64 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 97.

genişliğinin ise 2,5 metre olduğunu yazar. Tapınak maviye boyanmış olup her bir dehlizin bir yıldız ismi taşıdığını ve duvarların farklı resimler ve şekillerle süslenmiş olduğunu söyler.⁶⁵ Ömerî de Said bölgesinde yer alan tapınaklardan bahsederken, bu tapınakların insan ve hayvan resimleri ve motifleri ile bezeli olduğunu, farklı renkler ile boyandığını, duvar, çatı ve sütunların resimler ile donatıldığını, burada bulunan resimlerin silinmediğini ve boyaların aynen durduğunu kaydeder.⁶⁶ Cahız ise bu tapınaklardan söz ederken, bazı tapınakların içerisinde kralların tasvirlerinin bulunduğunu, duvarlarının resimlerle süslendiğini, bu tapınakların birinde 7 dehlizin olduğunu ve her dehlizin de bir yıldız adı taşıdığını yazar.⁶⁷ Bağdadî'nin bu tapınakların oldukça büyük, sağlam, içinde ilginç şekillerin, tasvirlerin ve yazıların olduğunu söylemesi ve aynı anlatımların Cahız, Nüveyri ve Ömerî'de de görülmesi kendisi tarafından verilen bilgilerin ne derece sağlam ve güvenilir olduğunu göstermektedir.

3. 5. Pompei Sütunu

Müellif, İskenderiye'de bulunan Pompei sütunundan⁶⁸ söz eder. Bu sütunun kırmızı renkte, noktalı granit taşından yapıldığını, oldukça kalın ve uzun olduğunu söyler. Uzunluğu yaklaşık 35 metre olan bu sütunun çapı 2,5 metredir. Bağdadî, böyle bir yapının inşasının ancak pratik hendese maharetinin sonucu olabileceğini ifade eder.⁶⁹ Ömerî de bu sütunun alt ve üst tarafında bir payanda olduğunu, yuvarlaklık ve yükseklik açısından eş ve benzerinin bulunmadığını yazar.⁷⁰

Müellif, İskenderiye'de deniz kıyısında bulunan sütunlardan bahseder ve Selahaddin Eyyubî'nin İskenderiye valilerinden biri olan Karaca'nın bu sütunları yıktırmak ve deniz kıyısına atmak niyetinde olduğunu, böylece şehrin surlarına çarpan deniz dalgalarını kırmak ve düşman gemilerinin şehre ulaşmasını engellemek istediğini söyler.⁷¹ Bağdadî, bu düşünceyi çocukça bulur ve böyle yapan birinin fesat ve ıslahın ayrımını yapamayacak kadar öngörüsüz biri olduğunu dile getirir. Bağdadî, Pompei sütununun

65 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1: 364-365.

66 Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, 1: 289.

67 Suyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1: 65.

68 Günümüzde hala ayakta olan bir yapıdır.

69 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 97-98.

70 Ömerî, *Mesâlikü'l-epsâr*, 1: 289-290.

71 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 98.

etrafında daha başka sütunlar gördüğünü, bunlardan bazılarının sağlam, bazılarının da kırılmış olduğunu dile getirir. Bu direklerin çatılı olduğunu ve çatıyı ayakta tuttuğunu kaydeder. Bağdadî, Pompei sütununun üzerinde bir kubbe olduğunu ve kubbe altında Aristoteles ve öğrencilerinin dersler yaptığını anlatır. Suyutî de Bağdadî gibi bu sütunu gördüğünü ve İskenderiyeli bazı erdemli kimselerin bu sütun gibi dört sütunun daha var olduğunu ve üzerinde Aristoteles'in oturduğu bir kubbenin bulunduğunu söylediklerini ifade eder.⁷² Daru'l-ilm olan burası, İskender tarafından şehir tesis edilirken inşa edilmiş olup burada büyük bir kütüphanenin bulunduğunu zikreden Bağdadî, buranın Hz. Ömer'in izniyle Amr b. As tarafından yakıldığını iddia eder.⁷³ Makrizî de Bağdadî'nin İskenderiye kütüphanesiyle ilgili söylediklerini herhangi bir kritiğe tabi tutmadan olduğu gibi eserine almıştır.⁷⁴

3. 6. Deniz Feneri

Müellif anlatımını İskenderiye'de bulunan deniz fenerinden⁷⁵ bahsederek sürdürür. Buranın oldukça meşhur olduğunu kaydeden Bağdadî, bu fenerin yüksekliğinin 130-140 metre olduğunu söyler. Üç kattan oluşan bu fenerin birinci katı dikdörtgen olup yaklaşık 60-65 metre, ikinci katı sekizgen olup yaklaşık 40 metre, üçüncü katı ise silindir şeklinde olup yaklaşık 15 metredir. Üçüncü katın üzerinde 5 metre yüksekliğinde bir mescit bulunur.⁷⁶ İbnü'l Vatvat, Bağdadî'nin bahsettiği mescit hakkında, Ahmet b. Tolun'un fenerin üzerine ahşaptan bir kubbe inşa ettirdiğini, rüzgârın bunu yıktığını ve Mısır sahibi Melikü'l Kamil (ö. 635/1238) zamanında buranın yerine bir mescit inşa edildiğini zikreder.⁷⁷ Mes'ûdî ise bu fenerin kim tarafından yapıldığının net olarak bilinmediğini, bazılarının göre İskender tarafından, bazılarının göre ise Kıpti yöneticilerinden biri olan Melike Delûke tarafından gözetleme kulesi olarak, düşmanlardan korunmak amacıyla yapıldığını aktarır. Birtakım kimseler ise bu fenerin Mısır firavunlarından biri tarafından inşa edildiğini söylemişlerdir.⁷⁸ Nüveyri de bu fenerin kurşunla kaplı düzenli taşlardan inşa edilmiş bir yapı olduğunu yazar. Bu yapının 300 tane odasının olup her bir

72 Suyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1: 88.

73 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 98.

74 Makrizî, *el- Hitat*, 1: 447.

75 Bu fener günümüzde tamamen yıkılmıştır.

76 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 98-99.

77 Suyutî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, 1: 90.

78 Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 1: 280.

odanın denize bakan pencereleri vardır.⁷⁹ Makrizî, Bağdadî'den farklı olarak bu fenerin uzunluğunun 500 metre olduğunu, en tepesinde bir aynanın yer aldığını ve etrafında gözcüler bulunduğunu söyler. Bu aynanın ışığı altında gelen düşman görüldüğünde, bu gözcüler bağırır, şehre haber verilerek insanlar uyarılır ve böylelikle şehir harekete geçerek düşmanın şehre girişi engellenmiş olur.⁸⁰ Makrizî'nin bahsettiği fenerin en tepesinde bulunan bu aynadan Bağdadî bahsetmemiş ve sadece fenerin en tepesinde küçük bir mescit bulunduğunu söylemiştir.

3. 7. Gize Şehri

Müellif, Antik Mısır şehirlerinden biri olan Gize'den de bahseder. Burada firavunların oturduğunu ve Mısır krallarının merkezi olduğunu söyler. Bağdadî, Yüce Allah'ın Kuran'da Hz. Musa hakkında; "(Musa) halkının haberi olmadığı bir vakitte şehre girdi" (Kasas 28/15) ve "(Musa) korku içinde etrafı gözetleyerek şehirden çıktı" ayetlerinde kastedilen şehrin Gize'de olduğunu söyler. Çünkü Hz. Musa'nın Gize'ye yakın olan ve Damve⁸¹ diye anılan bir köyde oturduğunu ve buranın günümüzde bir Yahudi manastırı olduğunu ekler. Günümüzde yıkık halde bulunan bu köyde, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa öncesi ve sonrası insanların yaşadığı ve bu köyün Buhtunnasır zamanında da ayakta olduğunu ifade eder. Buhtunnasır, Mısır diyarını harap ettiğinde, bu yıkıntılar 40 yıl boyunca burada kalır. Bu tahribin sebebi ise kendi iktidarını Yahudilere karşı muhafaza etmektir. Daha sonraları İskender buraları ele geçirdiğinde İskenderiye şehrini tesis eder ve burayı başkent yapar ve bu durum İslam fetihlerine kadar sürer. Amr b. As eliyle fethedilen Mısır'ın başkenti Fustat olur ve daha sonra Fatımi Halifesi Muiz Lidinillah (ö. 365/975) Kahire'yi inşa eder ve burayı başkent yapar.⁸²

Gize şehri kadim bir şehir olup şehrin üzerine kurulduğu alan da oldukça geniştir. Gize'de birçok millet yaşamış, pek çok imparatorluk hüküm sürmüştür. Hâkimiyetin defalarca el değiştirmesinden dolayı burada bulunan birçok eser tahrip edilmiş, resimler silinmiş, tasvirler bozulmuş ve antik yapılarla zarar verilmiştir. Bağdadî, 4000 yıllık bir zaman diliminin de Gize'yi iyice yıpratmış olduğunu ayrıca zikreder. Bağdadî, Gize'de pek çok harika eser olduğunu, bu eserlerin düşünen bir aklı hayrete düşürdüğünü dile getirir.⁸³

79 Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 1: 367.

80 Makrizî, *el-Hıtât*, 1: 438.

81 Dakhaliyye muhafazasında Dekernes merkezine bağlı bir köy.

82 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 99-100.

83 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 100.

3. 8. Yeşil Ev (Tapınak)

Bağdadî, Gize'de bulunan ve "Yeşil Ev" diye isimlendirilen bir yapıdan söz eder. Tek bir taş olan bu yapı yaklaşık 5 metre yüksekliğinde 4 metre uzunluğunda ve 3,5 metre genişliğindedir. Bu evin orta kısmında bir oda bulunmakta olup duvarının kalınlığı 1 metredir. Çatısı 1 ve yine aynı şekilde genişliği de 1 metredir. Bu odanın içi ve dışı bütünüyle motifler, tasvirler ve eski yazılarla doludur. Dış tarafında güneşin doğuş yönünde bir güneş tasviri bulunur. Bu güneşin yanında gezegen, yıldız ve farklı şekillerde insan ve hayvan tasvirleri vardır.⁸⁴ Bağdadî, bu resimlerin sadece süs ve güzellik için çizilmediğini, hepsinin arka planında gizemler ve sırlar yattığını söyler. Burası son derece büyük olup sağlam granit taşından inşa edilmiştir. Bazı kendini bilmezler ve tamahkârlar hazine bulma ümidiyle burayı kazmış ve tahrip etmiştir. Bunun sonucunda ise dizayn, görüntü ve ağırlık merkezi değişmiştir. Bağdadî, oldukça sağlam bir görünüme sahip ve temelinin uzun bir sütun üzerine inşa edilen bu yapıdan sadece duvarların geride kaldığını, diğer kısımlarının ise harabeye dönüştüğünü söyler.⁸⁵ Müellifin aktardığına göre, burada birçok put bulunmakta olup şekilleri itibariyle son derece hayret vericidir. Bağdadî, burada bulunan bir putu ölçtüklerini ve temeli hariç bu putun yaklaşık 15 metre uzunluğunda, sağdan sola 5, arkadan ön tarafa doğru da 5 metre olduğunu, tek bir taştan ibaret olan bu putun, kırmızı renkte granit bir taş olup bu taşın gün geçtikçe sanki daha da yenildiğini ifade eder.⁸⁶ Bağdadî, bu eserlerin büyüklüklerine rağmen nasıl olur da böyle müthiş bir düzen içerisinde inşa edildiklerine hayret eder ve şayet bir hata olsa dahi görüntüyü bozabileceğini söyleyerek uzuvların birbirine olan şaşırtıcı uyumuna dikkat çeker. Bağdadî, insan ve hayvan şeklindeki bu putların uzuvlarının, kıvrımlardan en ince ayrıntısına kadar çok güzel bir şekilde inşa edildiklerine işaret ettikten sonra bu putların gerçek gibi durduğunu ve adeta sadece kan ve etin eksik olduğunu söyler.⁸⁷

3. 9. Heykeller ve Putlar

Müellif, aralarında çok az mesafe bulunan, karşılıklı duran ve oldukça büyük olan iki aslan heykelinden söz eder. Müthiş bir uyum ve düzen içinde yapılan bu heykellerin gerçek aslandan daha büyük olduğunu söyler. Bu hey-

84 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 100.

85 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 101.

86 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 101-102.

87 Bağdadî, *el-İfâde ve'l- İ'tibâr*, 102.

keller kırık dökük olup moloza dönüşmüşlerdir. Bağdadî, şehrin surlarında pişmiş tuğladan yapılmış bir bölüm gördüklerini, bu tuğlanın büyük ve uzun olduğunu kaydeder. Bu heykelleri yapanların, insan ve hayvan uzuvlarını, uzuvların birbirine olan oranını, bağlantı ve uyumunu çok iyi bilmesi gerektiğini ifade eden Bağdadî, bu eserleri inşa edenlerin yüksek bir hendeseye sahip olduklarını, çok gayretli ve sabırlı insanlar olduğunu söyler.⁸⁸ Müellif konu bağlamında Aristo'nun *Kitabü'l Hayevân* adlı eserinde şöyle dediğini zikreder: "*Gariptir ki biz tasvir ilmini, putların yapılışını ve hikmetini dile getiririz. Ancak tabiatla canlı olarak yer alan şeylere ehemmiyet vermeyiz. Oysa bunlara önem vermek gerekir ve bu bize ağır gelmemelidir. Doğada bulunan bütün şeyler hayret vericidir ve bundan dolayı onları öğrenmek istemeliyiz ve doğada bulunan her bir şeyin değerli olduğunu bilmeliyiz. Çünkü hiçbir şey boşuna yaratılmamış olup şans eseri meydana gelmemiştir. Doğada bulunan her şeyin bir konumu, mertebesi, fazileti ve faydası vardır*".⁸⁹ Bağdadî, bu aktarımı yaptıktan sonra bu putların çok olmasına rağmen üzerinden epeyce zaman geçtiği için bazılarının parçalandığını, bazılarının toza toprağa karıştığını söyler. O, bu putlardan büyük bir tanesini gördüğünü, görüntüsünden bir şey kaybetmediğini, gördüğü diğer bir putun da ayakları arasında bu puta yapışık ve sanki çocuğuymuş gibi duran başka bir putun bulunduğunu, bununla beraber güzel bir görünüme sahip olduğunu ve bakan kimseye bıkkınlık vermediğini dile getirir.⁹⁰

Müellif, Hz. İbrahim döneminde put edinmenin dünyanın genelinde yaygın olduğunu bundan dolayı Allah'ın Hz. İbrahim hakkında; "*Şüphesiz İbrahim, Allah'a gönülden inanıp itaat eden ve hakka yönelen bir muvahhit idi ve o müşriklerden değildi*" (Nahl, 16/120) dediğini zikreder. Bağdadî, bu ayeti tefsir eder ve Hz. İbrahim'in içinde bulunduğu dönemde tek başına muvahhit olduğunu, içinde bulunduğu toplumun şirk anlayışından uzak durduğunu, kendini onlardan tecrit ettiğini ve tek başına bir ümmet olduğunu ifade eder. İsrailoğulları, Kıptilerin putları tazim ettiklerini ve Şam ehlinde bazı insanların bu putlara taptıklarını görünce Hz. Musa'ya, "*Ey Musa! Onların ilahları var. Onların ki gibi sen de bize bir ilah yap...*" (Araf, 7/138) dediler. Hz. Musa da onlara cevaben, "*Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz*" (Araf, 7/138) der.⁹¹ Bağdadî, Hristiyanların çoğunun Kıptî ve

88 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 103-104.

89 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 104.

90 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 105.

91 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 106.

Sabii olduğunu daha sonra asıllarını unuttuklarını, heykeller ve putlar edinip cehalete daldıklarını öyle ki ilahlarının ve etrafındaki meleklerin tasvirlerini yapacak kadar işi ileriye götürdükleri ifade eder.⁹²

Bağdadî, bu antik eserlerin hala bile hükümdarlar tarafından korunduğunu, eserlerin zarar görmesini engellediklerini söyler. Bunu yapmalarının sebebi ise tarihi canlı olarak ayakta tutmak istemeleri, bu eserlerin indirilmiş kitaplara şahitlik ve tanıklık etmesi içindir. Bağdadî, Kuran'ın buradan, bu toplumdaki bahsettiğini ve buraları gören kimsenin Kuran'da ifade edileni tasdik edeceğini söyler. Yine bu eserlerin, bu yapıları inşa eden kişilerin sabrını hatırlattığını, geçmiş milletlerden haber verdiğini, sahip oldukları ilmi yansıttığını ve parlak zekâlarını ortaya koyduğunu zikreder. Bağdadî'ye göre insan, bütün bunlardan dolayı bu eserleri bilmek ister ancak günümüzde insanların bunu ihmal edip terk ettiğini, herkesin kendi işiyle ilgilendiğini, heveslerine göre hareket ettiğini, tamahkâr ve zan üzerine olduklarını, eşyaya ve paraya önem verdiklerini yakınlıkla dile getirir.⁹³ Müellife göre, insan, gördüğü her şeyi değersiz, basit addeder, dağda bir yarık veya gedik ile karşılaştığı vakit bu yarık ve gediklerde hazinenin olacağını zanneder. İnsan her büyük putun ayakları altında bir mala ulaşmayı arzular ve bu yüzden bu gayeye ulaşma adına bu eserleri tahrip eder. Bunu yapmak için türlü türlü hileli yollara başvurur ve bu putların yıkılmasını hazine ve değerli eşya bulma adına şiddetle ister.⁹⁴

Müellif, daha sonra Busayr'da çok sayıda piramit gördüğünü, bazılarının yıkıldığını ve sadece iç taraflarının ayakta kaldığını, burada bir piramidi ölçtüklerinde Gize'de bulunan iki piramitten aşağı kalır yanının olmadığını söyler. Bağdadî, Busayr bölgesinde bahsettiği mezarların benzerlerinin Ayn-ı Şems başta olmak üzere birçok yerde bulunduğunu yazar. Bağdadî bu bölümün sonunda, piramitlerin bahsinin ne Tevrat'ta ne de başka kitaplarda geçtiğini yazar ve Aristo'nun, '*Bina yapmak eski Mısırluların âdetindedir*' dediğini, İskender el-Afrodisi'ye ait küçük tarih kitabında Yahudilerden, Mecusilerden, Sabiilerden ve biraz da Kıptilerden söz edildiğini söyler. Calinos'un ise, sadece bir yerde piramitlerden bahsettiğini zikreder. Calinos'un, Hipokrat'ın (ö. M.Ö. 640-370), *Kitabü'l-Ehviyye ve'l Buldan* adlı eseri üzerine yazdığı şerhte, '*Kim yıldız ilmini öğrenmek istiyorsa Mısır'a gitmeli*' dediğini ve *Amel-i Teşrih*

92 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 106.

93 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 106-107.

94 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 107-108.

adlı kitabında ise, 'Kim kemiklerin yapısını, terkebini, şeklini görmeyi isterse İskenderiye'ye gitmeli ve buradaki cesetleri görmeli' dediğini aktarır.⁹⁵

Sonuç kısmına geçmeden önce söylemek gerekir ki Bağdadî, sıradan bir tarihçi ve nakilci olmayıp söylediklerini bizzat gözlemleriyle teyit ettirmiştir. Araştırma, inceleme ve gözleme oldukça önem veren müdakkik bir şahsiyettir. Ancak tüm bu iyi hasletlere rağmen bazı rivayetleri olduğu gibi aktardığı ve kritize etmediği görülmektedir. Bunun sonucunda ise birtakım hataların kendisinden sudur etmesi kaçınılmaz olmuştur. Nitekim İskenderiye kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakıldığını iddia etmesi, Aristo'yu Mısır'da yaşamış göstermesi ve İskenderiye'de bulunan meşhur kütüphanenin Büyük İskender tarafından tesis edildiğini söylemesi düştüğü hatalardan bazılarıdır. Burada Bağdadî'nin düştüğü bu hataları kısaca zikrederim.

İskenderiye kütüphanesinin Müslümanlar tarafından yakılması hadisesi ilk olarak Bağdadî tarafından iddia edilmiş, daha sonra İbnü'l Kıftî (ö. 646/1248) ve Ebû'l Ferec Maltî (ö. 685/1286) de bu iddiayı eserlerine almışlardır. Yine aynı şekilde Makrizî (ö. 845/1442) de İbnü'l Kıftî ve Ebû'l Ferec'in iddialarına eserinde yer vermiştir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) de bu kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıldığını dile getirenler arasındadır.⁹⁶

Ne yazık ki İskenderiye kütüphanesinin Hz. Ömer'in izniyle Amr b. As tarafından yakıldığı iddiası, bazı İslâm bilginleri ve birtakım müsteşrik yazarlar tarafından eleştiriye tabi tutulmadan olduğu gibi kabul edilmiş ve bu iddia günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Oysa yapılan araştırmalar ve bilimsel çalışmalar sonucunda bu iddianın hiçbir dayanağı olmadığı ve yanlışlığı tespit edilerek ortaya konulmuştur. Nitekim İslâm'a karşı mesafeli duran bazı batılı yazarlar bile bu iddianın asılsız olduğunu ve efsaneden öteye geçmediğini söylemişlerdir.⁹⁷ Bu iddiayı ilk olarak dillendiren yazarların yaşadığı dönem ile İskenderiye'nin Müslümanlar tarafından fethi arasında altı yüz yıla yakın bir süre bulunmaktadır. Bu yazarlardan başka bu yüzyıllar içerisinde bu iddiayı dile getiren olmamıştır.⁹⁸

95 Bağdadî, *el-İfâde ve'l-İ'tibâr*, 112.

96 Arslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 9, 1971, 421-422; Mehmet Çelik, "İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, sayı: 1, Elazığ, 2000, 61.

97 Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", 422-423.

98 Çelik, "İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yaktırması", 63-64.

Yine Bağdadî'nin, Aristo'nun İskenderiye'de yaşadığını ve İskenderiye kütüphanesinin Büyük İskender tarafından kurulduğunu söylemesi de düştüğü hatalardandır. Nitekim Aristo, İskenderiye'de değil MÖ. IV. yüzyılda Atina ve Makedonya'da yaşamıştır.⁹⁹ Ayrıca İskenderiye Kütüphanesi İskender tarafından değil I. Ptolemaios Soter tarafından tesis edilmiş (MÖ. 304-285 veya MÖ. 360-283) ve oğlu Ptolemaios Philadelphos (MÖ. 285-246) tarafından genişletilmiştir.¹⁰⁰

Kısaca konuya açıklık getirdikten sonra netice itibariyle diyebiliriz ki; bu iddia hiçbir kaynağa dayandırılmadan, objektif bir şekilde eleştiri süzgecinden geçirilmeden bazı Müslüman ve Batılı yazarlar tarafından olduğu gibi kabul edilmiştir. Ancak yapılan araştırmalar ve bilimsel çalışmalar neticesinde bu iddianın gerçeklikten uzak ve tarihi vakaya uygun düşmeyen mesnetsiz bir iddia olduğu tespit edilerek ortaya konulmuştur. Bunun yanında Mısır'ın ve İskenderiye'nin fethini konu edinen hiçbir Müslüman ve gayrimüslim tarihçi bu kütüphanenin Hz. Ömer'in emriyle yakıldığından söz etmemiştir. Bazı yazarlar dışarda tutulursa Müslüman tarihçilerin ve müsteşriklerin ekseriyeti İskenderiye Kütüphanesinin Amr b. As'ın Mısır'ı fethetmeden önce yıkılmış olduğunu kabul etmektedirler.

SONUÇ

Bağdadî, 600/1204 yılında yazdığı, hacmi küçük ve muhteva yönünden zengin olan *el-İfâde ve'l-İ'tibar* adlı eserinde Mısır'ın coğrafya ve topoğrafyasını, sosyo-kültürel ve iktisadî yapısını kendi müşahedelerine dayanarak yazmıştır. Burada Nil nehrinin sularının çekilmesi sonucunda yaşanan kıtlığı, ekonomik krizi, maddî ve manevî çöküşü büyük bir incelik ve ustalıkla işlemiş, halkın trajedisini çarpıcı bir anlatımla gözler önüne sermiştir. O, Mısır'da bulunan antik eserleri incelemiş, bu eserleri en ince ayrıntısına kadar tasvir etmiştir. Bu eserlerin arkasında yatan tarihi, emeği ve sabrı en güzel biçimde kendine has üslubuyla anlatmıştır.

Bağdadî, Mısır kültür, tarih ve medeniyeti açısından oldukça değerli olan bu eserinde nakilci bir yaklaşım sergilememiş olup, müşahedeyi ön planda tutmuştur. Yer yer bazı konularda anlatımını güçlendirmek adına Aristo, Di-

99 Adem Apak, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, sayı: 1, 2003, 181.

100 Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", 430; Apak, "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler", 176.

oskorides ve Galen'den alıntılar yapması eserini daha da zenginleştirmiştir. Gize'de bir piramidi ölçmesi için bölge halkından bir adama ücret ödemesi ve Busayr bölgesinde kendisinin bizzat bir piramidi ölçmesi müşahede metoduna ne denli önem verdiğini göstermektedir. O, incelediğimiz bu eserde bütünüyle müşahede metodunu benimsemiş, bilgiye bizzat kendisi ulaşmaya çalışmıştır. Özellikle Mısır piramitleri ile ilgili verdiği bilgiler, kendisinden sonra gelen müelliflerin verdiği bilgilerle karşılaştırılmış ve anlattığı bilgilerin güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Bu özelliklerinin yanı sıra şunu da söylemek gerekir. Bağdadî, her ne kadar gözlem ve deney metoduna önem vermişse de, kendisine sunulan bilgilerle yetinmeyip bilgiye bizzat kendisi ulaşmak istemişse de özellikle İskenderiye Kütüphanesinin Müslümanlardan tarafından yakıldığını söylemesi ile hataya düşmüştür. Onun düştüğü bu hataya kendisinden sonra gelen müellifler de düşmüştür. Nitekim birtakım müsteşrikler Bağdadî'nin eserinde yer verdiği bu rivayeti dayanak yaparak İslam'ın, farklı medeniyetlerin ve kültürlerin müktesebatına düşman olduğunu, yabancı unsurlara yaşam hakkı tanımadığını ileri sürmüşlerdir.

KAYNAKÇA

Apak, Adem. "İskenderiye Kütüphanesi'nin Akıbeti Üzerine Değerlendirmeler". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 16, sayı: 1, (2003), 176-183.

Azavi, Abbas. *et-Ta'rîf bi'l-müerrihîn fi ahdi Moğol ve't-Türkman*. Bağdat: Şirketü't-Ticare ve't-Tıbaatî'l Mahdude, 1957.

Bağdadî, Abdüllatif. *el-İfâde ve'l-İ'tibâr fi'l-umûri'l-müşâhede ve havâdisi'l-mu'âyene bi-arzı Mısır*. thk. Abdurrahman Abdullah eş-Şeyh. Mısır: Hey'etü'l-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, 1998.

Çelik, Mehmet. "İmparator Marcian'ın İskenderiye Kütüphanesini Yakıtması". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 10, sayı. 1, (2000), 51-67.

Dayf, Şevki. *er-Rehalât*. Mısır: Darü'l Me'arif, 1956.

Esnevî, Cemaeddin Abdurrahim. *Tabakâtü's-Şaafiyye*. 2 Cilt. thk. Abdullah el-Cebûr. Riyad: Darü'l 'Ulûm, 1981.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihabüddin Yakut b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Daru's Sadr, 1997.

Hamide, Abdurrahman. *'Alamü'l Coğrafiyyine'l-Arab*. Dımaşk: Darü'l Fikri'l Mu'asır, 1995.

Houtsma, M. TH. "Abdullâtif". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 1: 92-93. İstanbul: MEB Yayınları, 1978.

İbn-i Ebî Usaybia, Ahmed b. Kasım es-Sa'di el-Hazrecî. 'Uyûnü'l-enbâ' fi tabakâti'l-etibbâ'. thk. Nizar Rıza. Beyrut: Darü'l Mektebeti'l Hayat, 1965.

İbn-i Kesir, İsmail b. Ömer. *Tabakâtü's-Şaafi'iyye*. 2 Cilt. thk. Abdulhafız Mansur. Beyrut: Darü'l Medari'l İslami, 2004.

İbn-i Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vizaretü's-Sekafe, 1963.

İlyas Serkis, Yusuf. *Mu'cemü'l- matbû'âti'l 'Arabiyye ve'l Mu'arrebbe*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekafe, trs.

İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*. Ankara: TTK Basımevi, 1987.

İrfan Küçükköy, "Aynişems". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 277. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kalkaşandî, Ebû'l Abbas Ahmed. *Subhu'l-a'şa fi kitâbeti'l- inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Darü'l Kutübil Mısriyye, 1922.

Kaya, Mahmut. "Abdullâtif el-Bağdadî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1: 254-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Kaya, Mahmut. "el-İfâde ve'l-İ'tibâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 504-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kök, Bahattin. "Karakuş, Bahaeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 441. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Krachovski, Ignaty. *Tarihü'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabi*. 2 Cilt. çev. Selahuddin Osman Haşim. Kahire: Matbaatu Lecneti't-telif ve't-tercüme, 1963.

Makrizî, Takıyüddin Ahmed b. Ali. *el-Mevâ'iz ve'l i'tibâr bi-zikril hutât ve'l-âsâr*, 3 Cilt. thk. Muhammed Zeynhum-Mediha Şarkavî, Kahire: Mektebetü Medbula, 1998.

Mes'udî, Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2005.

Muhammed Hasan, Zeki. *er-Rehhâletü'l-Muslimûn fi 'usuri'l-vusta*. Beyrut: Darü'r-Raidi'l Arabi, 1981.

Munzirî, Abdulazim b. Abdulkavi. *et-Tekmile li-Vefeyâti'n-nakale*. 4 Cilt. thk. Beşşar Avvad. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1985.

Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvevab Şihabüddin. *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb*. 33 Cilt. thk. Mufid Kumayha. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 2004.

Ömerî, İbn-i Fazlullah Şihabüddin. *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emsâr*. 27 Cilt. thk. Kamil Selman Cebûri-Mehdi en-Necm. Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 2010.

Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. thk. Ahmed el- Arnavut. Beyrut: Darü'l İhya et-Turasi'l Arabi, 2000.

Sıbt İbnü'l Cevzi, Şemsuddin Ebû'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdullah. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. 23 Cilt. Dımaşk: Darü'r-Risaleti'l Ale-miyye, 2014.

Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaluddin. *Buğyetü'l-vu'at*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim. Kahire: Faysal Âsâ el-Bâbî el-Halebî 1964.

Suyutî, Abdurrahman b. Ebi Bekir Celaluddin. *Hüsnu'l Muhâdara fi Târihi Mısır ve'l Kahire*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim. Kahire: Daru'l İhya el Kutubi'l Arabi- Faysal Âsâ el-Bâbî el-Halebî, 1967.

Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR, 1998.

Terzioğlu, Arslan. "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır". *Vakıflar Dergisi* Sayı 9, (1971), 419-433.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-İber fi haberi men gaber*. 4 Cilt. thk. Muhammed es-Said Besyunî ez-Zağlul. Beyrut: Darü'l Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 29 Cilt. thk. Şuayb el Arnavut-Beşşar Maruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982.

Zehebî. *el- İ'lâm bi Vefeyâti'l-a'lâm*. 2 Cilt. thk. Mustafa b. Ali Avd-Rebi Ebûbekir Abdulbaki. Beyrut: Müessesetu Kutubi-s Sekafe, 1993.

Zehebî. *Târihu'l-İslâm*. 52 Cilt. thk. Ömer Abdusselam Tedmuri. Beyrut: Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990.